

ზოგიერთი ზმნური ფორმის სემანტიკისათვის კლარჯულში

THE SEMANTICS OF CERTAIN VERBAL FORMS IN THE KLARJETIAN DIALECT

თამარ ნინიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

Tamar Ninidze

Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

აბსტრაქტი

კლარჯული წარმოადგენს ქართული ენის ერთ-ერთ გამორჩეულ და ისტორიულად ღრმად ფესვგადგმულ დიალექტს, რომელიც დღემდე ინარჩუნებს როგორც არქაულ, ისე ინოვაციურ ენობრივ ელემენტებს. იგი გავრცელებული იყო ისტორიულ კლარჯეთში, ხოლო დღეს მისი კვალი ძირითადად საქართველოსა და თურქეთის საზღვრისპირა რეგიონებში შემორჩენილ ქართულენოვან მოსახლეობაში გვხვდება. კლარჯული მეტყველება არ არის იზოლირებული ენობრივი ერთეული; იგი ორგანულად არის ჩართული ქართული დიალექტების სისტემაში და ასახავს როგორც ლოკალურ, ისე ზოგად ქართველურ ენობრივ ტენდენციებს.

მეცნიერთა დაკვირვებით, კლარჯეთის რეგიონში ენობრივი სურათი ორად იყოფა: ერთ ნაწილში ჯერ კიდევ ისმის ქართული მეტყველება, ხოლო მეორე ნაწილში მას თურქული ენაცვლება. მიუხედავად იმისა, რომ კლარჯეთის ამ ნაწილში ქართული მეტყველება აღარ გამოიყენება აქტიურად, მაინც შენარჩუნებულია მნიშვნელოვანი კულტურულ-ენობრივი ელემენტები, მათ შორის ტოპონიმიური სახელები, საკუთარი სახელების ქართული ფორმები, ასევე, ზეპირსიტყვიერების ფრაგმენტები და ლექსიკის კვალი ადგილობრივ თურქულ დიალექტებში.

ნაშრომში ყურადღება გამახვილებულია ზმნის, როგორც ენის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ლექსიკურ-გრამატიკული ერთეულის, ფორმოებრივ და სემანტიკურ თავისებურებებზე კლარჯულ დიალექტში. გაანალიზებულია ისეთი ზმნური ფორმები, როგორცაა „ბრძანება“ მირთმევის მნიშვნელობით, რომელიც სალიტერატურო ქართულში არ გვხვდება ამ სემანტიკით, თუმცა დადასტურებულია როგორც დიალექტურ მეტყველებაში, ისე ძველ ქართულ მწერლობაში („პური ბრძანეთ“). ასევე, განხილულია ზმნა „დაჯდომა“, რომელიც კლარჯულში და ზოგადად სამხრულ კილოებში გამოიყენება ცხოვრების, დასახლების ან ოჯახში

შესვლის მნიშვნელობით („დავჯექით ოთხ წელიწად ერთ სახლში“; „ქალი მევიდა, დაჯდა, ამის ქალია და გავხდეო“).

კვლევა ეფუძნება როგორც ძველ ქართულ წერილობით წყაროებსა და ლექსიკონებს, ასევე თანამედროვე კორპუსულ მონაცემებსა და ზეპირსიტყვიერ მასალას. ნაშრომის მიზანია კლარჯულის, როგორც ცოცხალი და დინამიკური დიალექტის, უნიკალური თავისებურებების წარმოჩენა და ქართული დიალექტოლოგიური კვლევის გაღრმავების ხელშეწყობა.

საკვანძო სიტყვები: კლარჯული დიალექტი, ზმნა, ქართული დიალექტოლოგია.

ABSTRACT

The Klarjetian dialect represents one of the historically most deeply rooted and distinctive dialects of the Georgian language, preserving both archaic and innovative linguistic elements to this day. It was historically spoken in the region of Klarjeti, while today it survives primarily among Georgian-speaking communities residing in the border areas of Georgia and Turkey. Klarjeti speech is not an isolated linguistic entity; rather, it is organically integrated into the broader system of Georgian dialects, reflecting both local and general Kartvelian linguistic tendencies.

Scholarly observations suggest that the linguistic situation in the Klarjeti region is divided into two distinct areas: in one part, Georgian speech continues to be heard, while in the other, it has largely been replaced by Turkish. Even though Georgian is no longer actively spoken in this part of Klarjeti, significant cultural and linguistic elements have been preserved, including toponyms, Georgian forms of personal names, fragments of oral tradition, and lexical traces observable in local Turkish dialects.

This study focuses on the formal and semantic features of the verb as one of the most important lexical-grammatical units of the language in the Klarjetian dialect. The analysis addresses such verbal forms as *brdzaneba* (“to command”) used with the meaning “to offer or serve food,” a semantic value not attested in Standard Georgian but documented both in dialectal usage and in old Georgian literary sources (e.g., *puri brdzanet* “please take bread”). The verb *dajdoma* (“to sit down”) is also examined. In the Klarjeti dialect and, more broadly, in southern dialects it conveys the meaning “to live, settle, or enter a household” (e.g., *davjeqit otkh ts’eli ert sakhshi* “We lived in one house for four years”; *kali mevida, dajda, amis kalida gavkhdeo* “woman came, settled, and became his wife / joined a household”).

The research is based on old Georgian written sources and lexicographical works, as well as contemporary corpus data, and oral linguistic materials. The aim of the study is to highlight the distinctive features of Klarjeti dialect as a living and dynamic linguistic variety and to contribute to the advancement of Georgian dialectological studies.

Keywords: Georgian dialectology, Klarjeti dialect, verb.

შესავალი

ქართული ენის დიალექტთა მრავალფეროვნებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს კლარჯულ დიალექტს, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი კუთხის – კლარჯეთის მოსახლეობაში იყო გავრცელებული. კლარჯული დიალექტი დღეს უმთავრესად საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართულენოვან საზოგადოებაშია შემორჩენილი და წარმოადგენს დიდი ენობრივი ტრადიციის მატარებელს, სადაც შემონახულია ქართული დიალექტის უძველესი და მრავალმხრივ საინტერესო ენობრივი ფორმები.

კლარჯულ მეტყველებას იყენებდნენ და ნაწილობრივ დღემდე იყენებენ ისტორიული კლარჯეთის ქართული მოსახლეობის შთამომავლები. მისი გავრცელების მთავარი არეალი ჭოროხის ხეობას მოიცავს. თანამედროვე ადმინისტრაციული დაყოფით, კლარჯეთის ფართო ტერიტორია ძირითადად შედის თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში, კერძოდ, ართვინის პროვინციის ბორჩხის, მურღულისა და არტანუჯის რაიონებში, მცირე ნაწილი კი დღევანდელ საქართველოშია შემორჩენილი – მირვეთის, ქვემო მარადიდისა და კირნათის სოფლებში (აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი).

მეცნიერთა დაკვირვებით, კლარჯეთის რეგიონში ენობრივი სურათი ორად იყოფა: ერთ ნაწილში ჯერ კიდევ ისმის ქართული მეტყველება, ხოლო მეორე ნაწილში მას თურქული ენაცვლება. მიუხედავად იმისა, რომ კლარჯეთის ამ ნაწილში ქართული მეტყველება აღარ გამოიყენება აქტიურად, მაინც შენარჩუნებულია მნიშვნელოვანი კულტურულ-ენობრივი ელემენტები, მათ შორის ტოპონიმიური სახელები, საკუთარი სახელების ქართული ფორმები, ასევე, ზეპირსიტყვიერების ფრაგმენტები და ლექსიკის კვალი ადგილობრივ თურქულ დიალექტებში.

ენათმეცნიერული თვალსაზრისით აღნიშნული კილო წარმოადგენს ქართული ენის განვითარების განსაკუთრებულ ფორმას, რომელიც არა მხოლოდ დიალექტურ, არამედ სოციალურ და კულტურულ თავისებურებებსაც ასახავს. დღევანდელ ეტაპზე, საუბარი კლარჯულ კილოზე ეფუძნება იმ მეტყველებას, რომელიც შენარჩუნებულია საქართველოსა და თურქეთის იმ ლოკალურ არეალებში, სადაც ჯერ კიდევ ფუნქციონირებს ქართული ენა.

კლარჯულ დიალექტში ზმნა, როგორც ენის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ლექსიკურ-გრამატიკული ერთეული, საინტერესო კვლევის საგანს წარმოადგენს არა მხოლოდ თავისი ფორმოზომიერი სტრუქტურით, არამედ სემანტიკური ნიუანსებითაც. დიალექტში არსებული ზოგიერთი ზმნური ფორმა განსხვავდება სალიტერატურო ქართულისაგან როგორც ფორმოზომიერადად, ისე შინაარსობრივად, რაც მეტყველებს მის დამოუკიდებელ განვითარებაზე და ლოკალურ ენობრივ კანონზომიერებებზე.

სტატიაში გავანალიზებთ კლარჯული დიალექტისათვის ნიშანდობლივ ზმნურ ფორმებს, მათ სემანტიკურ ნიუანსებს, მაგალითად: **დაჯდომა, ჭამა, მირთმევა, ბრძანება, დახარჯვა**. ნაშრომის მიზანია ამ ფორმების შესწავლით წარმოაჩინოს კლარჯულის, როგორც ცოცხალი და

დინამიკური დიალექტის, უნიკალური თავისებურებები და ხელი შეუწყოს ქართული დიალექტოლოგიური კვლევის შემდგომ გაღრმავებას.

მასალა დამოწმებული გვევს მონოგრაფიიდან „კლარჯეთი“, ასევე, ვეყრდნობით ქართული დიალექტური კორპუსის მონაცემებს და ქართული ენის ეროვნულ კორპუსს.

კვლევის მეთოდები

კვლევა ეფუძნება მრავალმხრივ ლინგვისტურ ანალიზს, რომელიც მოიცავს როგორც სინქრონიულ, ისე დიაქრონიულ მიდგომებს. ძირითადი მეთოდოლოგიური სტრატეგია არის დიალექტოლოგიური ანალიზი, რომლის მიზანია კლარჯული დიალექტის ზმნური ფორმების ფორმოზრივი და სემანტიკური თავისებურებების გამოვლენა და მათი შედარება სალიტერატურო ქართულთან, სხვა ქართველურ კილოებთან და ზოგიერთ შემთხვევაში – თურქულ და სპარსულ ენებთან. კვლევის ფარგლებში გამოყენებულია:

ტექსტოლოგიური ანალიზი: კლარჯულში დადასტურებული საანალიზო ერთეულები განხილულია ძველი ქართული მწერლობის ტექსტებში (მაგ., ამირანდარეჯანიანი, მოქცევაი ქართლისაი, ბიბლიური ტექსტები), სადაც ზმნური ფორმები „ბრძანება“ და „დაჯდომა“, ისევე, როგორც კლარჯულში, ფიქსირდება განსხვავებული სემანტიკით – მირთმევის, ცხოვრების, დასახლების, გამეფების და სხვა მნიშვნელობებით.

დიალექტური მასალის შესწავლა: გამოყენებულია ზეპირი მეტყველების ნიმუშები, რომლებიც ჩაწერილია კლარჯეთში, მათ შორის კირნათის, მირვეთისა და ქვემო მარადიდის სოფლებში. ეს მასალა კარგად ასახავს საანალიზო ზმნური ფორმების გამოყენებას ადგილობრივ მეტყველებაში.

ლექსიკოგრაფიული წყაროების ანალიზი: გამოყენებულია დიალექტების სალექსიკონო მასალა, ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი (2008), ხევსურულის ლექსიკონი (2005) და სხვა ლექსიკონები, რომლებიც იძლევა ზმნური ფორმების ისტორიულ და სემანტიკურ განმარტებებს.

კორპუსული კვლევა: ქართული ენის ეროვნული კორპუსი და ქართული დიალექტური კორპუსი საშუალებას იძლევა ზმნური ფორმების გამოყენების სინქრონიული და დიაქრონიული სურათის ანალიზისთვის.

სემანტიკური ვარიაციების შედარებითი ანალიზი: ზმნური ფორმების მნიშვნელობათა ცვლილებების დადგენა და მათი პარალელების ძიება სხვა ქართველურ დიალექტებში, ასევე თურქულსა და სპარსულ ენებში.

მოცემული მეთოდოლოგიური მიდგომა მიზნად ისახავს კლარჯული დიალექტის ზმნურის სისტემის შესწავლით მისი ენობრივი თავისებურებების, კულტურული კონტექსტის და ისტორიული განვითარების პროცესების გააზრებას.

მსჯელობა

კლარჯულ დიალექტში თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენისაგან განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე ზმნურ ფორმათაგან განვიხილავთ **ბრძანე** ფორმას. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ, სალიტერატურო ქართულისა და სხვა კილოებისაგან განსხვავებით, კლარჯულში (და საერთოდ, სამხრულ მეტყველებაში)

ერთნაირი მნიშვნელობა აქვთ სიტყვებს **ჭამა** და **მირთმევა**. **მირთმევა** არ არის პატივისცემის **გამომხატველი სიტყვა** (ფალავა... 2016: 576):

ჭუჭულებ მირთვი კაკალი, ბაღანას **მირთვი**, გო (კირნათი);

ვჭამთ, ძროხასაც **მირთმევთ** (ისკები).

სტუმრისადმი მიმართვისას: ჭამეთ და მასუკან წყით (ნიმეთიე).

ბრძანე ზმნის გამოყენება „მირთმევის“ მნიშვნელობით აჭარული დიალექტისთვისაა დამახასიათებელი. მეცნიერები მას თურქულის კალკად მიიჩნევენ (გურგენიძე 1973: 81). სპარსულის კალკად მიაჩნია რ. რამიშვილს (2001: 86).

ეს ზმნა **ბრძანე** „მირთმევის“ მნიშვნელობით დასტურდება საერო მწერლობის ძეგლებში. მაგალითად:

„ნაომარნი ხართ და დამაშვრალნი, განისვენეთ, პური **ბრძანეთო**“ (ამირანდარეჯანიანი 1960: 360);

„ეგრე თქვა მან დიაცმან: მაშვრალნი ხართ და პური **ბრძანეთო**“ (იქვე: 428);

„მერმე ესე გვარქვეს: რად არ **ბრძანებთ** პურსაო?“ (იქვე: 428);

„გვენადირა და მოსრულ ვიყვენით. პური **ებრძანა** და ძილად იწვა მზეჭაბუკი“ (იქვე: 435).

იგივე სემანტიკა (მირთმევისა) დიალექტებიდან შენარჩუნებულია „ჩვენებურების“ მეტყველებაში: „**ბძანე** (მიირთვი – თ.ნ.), არ შეგეხათროს, ღმერთმა შაგარგოს!“ (ფუტკარაძე 1993: 406);

ბძანევით (მიირთვით), ნუ ქიბრობთ, **ჭამა** სირცხვილი არ არი!“ (იქვე).

„ბრძანებას“ სულხან-საბა ორბელიანი ასე განმარტავს: „**ბრძანება** – თქმა უაღრესისა მიერი; თქმა – სწორისა მიმართ, მოკსენება – უაღრესისადმი და ბრძანება უმცროსისათვის ითქმის, რამეთუ სამ სახე არიან თქმანი (ორბელიანი 1966: 313). ბ. ჯორბენაძის დააკვირვებით, **ბრძანება** შეიძლება გამოხატავდეს: ა) საკუთრივ ბრძანებას და იმავდროულად – ენობრივი ეთიკის დონეზე; ბ) თქმას; გ) ყოფნას; დ) მყოფობას; ე) დაჯდომას; ვ) მოსვლას (ჯორბენაძე 1997: 76-77). ძველი ქართული ენის შეერთებულ ლექსიკონში **ბრძანება** განმარტებულია, როგორც განწესება, მივლინება; მიწესა, თქმა; დათქმა; შერისხვა მცნება, სიტყვა, თქმული; საზღვარი (ი. ა.)... **ბრძანება**; მობრძანება, მოსვლის ნებება, მიცემა (უმაღლესი პირის მიერ უდაბლესისათვის), ჩუქება, ბოძება“ (ლექსიკონი 2008).

როგორც მაგალითებით დასტურდება, კლარჯულ დიალექტში ზმნის ფორმა **ბრძანე**, რომელიც სალიტერატურო ქართულში ძირითადად „ბრძანების გაცემისა“ და „თქმის“ მნიშვნელობით გამოიყენება, კლარჯულსა და, ზოგადად, სამხრულ კილოებში „მირთმევის“ მნიშვნელობითაც გვხვდება. ეს სემანტიკური ტრანსფორმაცია ხაზს უსვამს დიალექტის ლექსიკური სისტემის თავისებურებებს. კლარჯულ დიალექტში ზმნები **ჭამა** და **მირთმევა** სემანტიკურად იდენტურია და ფუნქციურად ერთმანეთის შემცვლელად გამოიყენება, რაც მიუთითებს ამ დიალექტისთვის დამახასიათებელ პრაგმატულ ნეიტრალობაზე. განსხვავებით სალიტერატურო ქართული ენისაგან, რომელშიც **მირთმევა** ასოცირდება ევფემისტურ და პატივისცემის გამომხატველ კონტექსტთან. კლარჯულში მსგავსი სოციალური კონოტაცია არ ფიქსირდება. ეს

განსხვავება ხაზს უსვამს დიალექტურ მრავალფეროვნებას და მეტყველების ენის სოციალურ-პრაგმატულ ასპექტებზე, რაც მნიშვნელოვანია ენობრივი პოლიტიკის, სტანდარტიზაციისა და დიალექტოლოგიური კვლევების კონტექსტში.

ბრძანე ზმნა „მირთმევის“ მნიშვნელობით დადასტურებულია როგორც კლარჯული დიალექტის მასალაში, ასევე ძველ ქართულ მწერლობაში, რაც მიუთითებს ამ სემანტიკის ღრმა ფესვებზე. მკვლევართა ნაწილი აღნიშნულ სემანტიკურ ცვლილებას თურქული ან სპარსული ენის გავლენით ხსნის, თუმცა, ჩვენი დაკვირვებით, ის ქართული მოვლენაა და სათავე ძველ ქართულ ენაში აქვს.

კიდევ ერთი ზმნური ფორმა, რომლის სემანტიკაც საინტერესოა კლარჯულ დიალექტში, გახლავთ **დაჯდომა**.

„ცხოვრების, დასახლების, დაბინავების“ მნიშვნელობით კლარჯულში (და, საერთოდ, სამხრულ მეტყველებაში) გავრცელებულია **ჯდომა**, **დაჯდომა** სხვადასხვა მწკრივის ფორმით:

ბიჭიც გოლჯიქში **ზის** (=ცხოვრობს);

ერთათ ზიხართ? (=ცხოვრობთ?);

დაჯჯექით (ვიცხოვრეთ) **ოთხ წელიწად ერთ სახლში**;

აქ წყალი უნახვან და დამედარან (ფალავა... 2016: 576).

თურქულში **ჯდომას**, **დაჯდომას** (Oturmak) აქვს „ცხოვრების“ მნიშვნელობაც.

ქართულ სალიტერატურო ენაში, წერილობით ძეგლების მიხედვით, დასტურდება **დაჯდა** ზმნური ფორმა „ცხოვრების“ მნიშვნელობით.

დაჯდა (გადატ.) – საცხოვრებლად დადგება, დასახლდება, დამკვიდრდება.

აზო მოვიდა... არიან-ქართლიდან... და მცხეთაში **დაჯდა** (ქეგლ).

„და დაჯდა თამარ საქურივოსა შინა სახლსა შინა აბესალომ ძმისა მისისასა“ (ბაქარის ბიბლია);

ხოლო თამარ წარვიდა და დაჯდა ქურივად სახლსა შინა მამისა თვისისასა (საკითხავები ძველი აღთქმიდან, თ. 38).

სანალიზო ზმნის მნიშვნელობა არის ასევე „გამეფება“:

და მოვიდა სამარიას და **დაჯდა** სამ წელ და არა იყო ბრძოლა შორის სირთა და შორის ისრაელთა (ბაქარის ბიბლია).

(მეორედ) **დაჯდა** მეფედ ბაკურ, ძე რევისი, და მოკ[უ]და იოანეცა ეპისკოპოსი და მის წილ **დაჯდა** მღდელი, რომელი ენება ნინოს მთავარ ეპისკოპოს[ა]დ. /მოქცევაი ქართლისაი/ (ქართული ენის ეროვნული კორპუსი);

და **დაჯდა** მეფედ ძე ვარაზ-ბაქარისი, მის-წულის წული ფეროზისი, სახელით ფარსმან. /მოქცევა მირიან მეფისა/ (ქართული ენის ეროვნული კორპუსი);

გამეფებაც სამეფო ტახტზე **დაჯდომას** უკავშირდება. აღნიშნულმა ზმნამაც ამიტომ მიიღო ეს მნიშვნელობა.

კახურ დიალექტში **დაჯდა** „დაფუძნების“ მნიშვნელობით გვხვდება:

სულზე წამოსული ფუტკარი მოვა იქა, **დაჯდება**/მიგნიკახური, ჩაწერის ადგილი: იყალთო / თელავი, მთქმელი: სანდრო ბაზიერაშვილი/ (ქდვ).

დაჯდომას ასევე იყენებენ „მწერის, ქვეწარმავლის დაბუდების“ აღსანიშნავად:

აილე ტოტები, არაფერი დაჯდეს.

ეს ქვები თუ არ ავიღეთ, ქვეშ რაიმე დაჯდება (მარტვილი, სოფ. ქვედა ხუნწი)...

საინტერესოა, რომ ხევსურულ დიალექტში **დაჯდება** ნიშნავს „მნათობის ჩასვლას“ და მას ევფემისტური მონაცვლეც მოეპოვება:

დაბზანდები-ს – 1. დაბრძანდება, დაჯდება. 2. მთიები (მზე, მთვარე...) ჩავა, ჩაესვენება (ჭინჭარაული 2005: 254).

აღსანიშნავია, რომ **დაჯდომას** სამხრულ კილოებში აქვს სხვა მნიშვნელობაც – გასათხოვარი ქალის მისვლა სასურველი საქმროს ოჯახში და ცოლად, „ქალად დაქდომა“.

ქალი მევიდა, დაჯდა, ამის ქალიდა გავხდეთ.

დასკვნა

კლარჯული დიალექტი წარმოადგენს ქართველური ენობრივი სამყაროს ორგანულ და ისტორიულად ღრმად ფესვგადგმულ ნაწილს. იგი არ არის იზოლირებული კილო, არამედ განუყოფელია ქართული ენის დიალექტური სისტემისგან, სადაც არქაული ფენები, ინოვაციები და კონტაქტური გავლენები ბუნებრივად ინტეგრირდება.

ზმნური ფორმები – **ბრძანება**, „მირთმევის“ მნიშვნელობით და **დაჯდომა** „ცხოვრების, დასახლების, ოჯახში შესვლის“ მნიშვნელობით – არ არის მხოლოდ კლარჯულისთვის უნიკალური; მსგავს სემანტიკურ ცვლილებებს ვხვდებით სხვა კილოებშიც.

ამგვარი პარალელების არსებობა კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ კლარჯული დიალექტი ორგანული ნაწილია ქართველური დიალექტების საერთო სისტემისა და წარმოადგენს ამ მრავალფეროვანი ქსელის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან შტოს. კლარჯულის კვლევა არა მხოლოდ კონკრეტული დიალექტის, არამედ ზოგადად ქართული ენის შესწავლის, განვითარების დინამიკის, ისტორიული სტრატეგიებისა და კულტურულ-ენობრივი მემკვიდრეობის გააზრების საშუალებაა. შესაბამისად, აუცილებელია კლარჯულის, როგორც ცოცხალი და გამორჩეული დიალექტის, დაცვა, შემდგომი კვლევა და შედარებითი ანალიზი ქართველური დიალექტოლოგიის კონტექსტში.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ამირანდარეჯანიანი 1960: მოსე ხონელი, ამირანდარეჯანიანი, ჩვენი საუნჯე: ქართული მწერლობა ოც ტომად. ტომი II. ძველი მწერლობა. თბილისი.

ბაქარის ბიბლია <https://www.orthodoxy.ge/tserili/gadasatseri/akhali/mate/mate-6.htm>. დამოწმება: 12.02.2026.

გურგენიძე 1973: გურგენიძე ნ., აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში. თბილისი.

ლექსიკონი 2008: ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი: შედგენილია ილ. აბულაძის, აკ. შანიძის, ივ. იმნაიშვილისა და სხვა ავტორთა ლექსიკონური წყაროების მიხედვით. შემდგ.: გრიგოლ რუხაძე; რედ.: გვანცა კოპლატაძე, თბილისი.

- ორბელიანი 1966:** ორბელიანი ს.ს., ლექსიკონი ქართული, I. თბილისი.
- რამიშვილი 2001:** რამიშვილი რ., ერთი კალკისთვის ქართულში. XXI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები. თბილისი.
- ფაღავა... 2016:** ფაღავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ., ჩოხარაძე მ., შიოშვილი თ., მამულაძე შ., ხალვაში რ., მგელაძე ნ., შაშიკაძე ზ., კარალიძე ჯ., კლარჯეთი, ბათუმი.
- ფუტკარაძე 1993:** ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი. ბათუმი.
- ქართული ენის ეროვნული კორპუსი:** <http://gnc.gov.ge/gnc/page>. დამოწმება: 12.02.2026.
- ქდვ:** ქართული დიალექტური კორპუსი. corpora.co
- ქეგლ:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ena.ge. დამოწმება: 12.02.2026.
- ჭინჭარაული 2005:** ჭინჭარაული ა., ხევსურულის ლექსიკონი. თბილისი.
- ჯორბენაძე 1997:** ჯორბენაძე ბ., ენა და კულტურა. თბილისი.

References and Sources

- AmiranDarejaniani 1960:** Mose Khoneli, AmiranDarejaniani. In Our Treasure: Georgian Literature in Twenty Volumes, Vol. 2 – Old Literature. Tbilisi.
- Chincharauli 2005:** Chincharauli Al., Khevsurian Dictionary. Tbilisi.
- Corpora.co** [online resource]. Retrieved: 12.02.2026.
- Georgian National Corpus.** <http://gnc.gov.ge/gnc/page>. Retrieved: : 12.02.2026.
- Gurgenidze 1973:** Gurgenidze N. Lexical Elements of Eastern Origin in Acharian and Gurian. Tbilisi.
- Ena.ge** [online resource]. Retrieved: 12.02.2026.
- Jorbenadze 1997:** Jorbenadze B, Language and Culture. Tbilisi.
- Lexicon 2008:** Unified Dictionary of Old Georgian Language: 16,800 Words. Compiled based on lexicographic sources by Ilia Abuladze, Akaki Shanidze, Ivane Imnaishvili and others. Compiler: Grigol Rukhadze; Editor: Gvantsa Koplatadze. Tbilisi, Georgian Patriarchate Publishing House “Samshoblo”.
- Orbeliani 1966:** Orbeliani Sul Khan-Saba. Georgian Dictionary, Vol. I. Tbilisi.
- Paghava... 2016:** Paghava M.; Tsintsadze M.; Baramidze M.; Chokharadze M.; Shioshvili T.; Mamuladze Sh.; Khalvashi R.; Mgeladze N.; Shashikadze Z.; Karalidze J.. Klarjeti. Batumi. Publisher: “Samshoblo”.
- Putkaradze 1993:** Putkaradze Sh., Georgian of Our People, Book I. Batumi.
- Ramishvili 2001:** Ramishvili R.. For One Nation in Georgian. In Proceedings of the XXI Republican Scientific Session on Dialectology. Tbilisi.